

**ELS CAPUTXINS DE CATALUNYA: DE
L'ADVENIMENT BORBÒNIC A
L'OCUPACIÓ NAPOLEÒNICA:
vida quotidiana i institucional, actituds, mentalitat,
cultura (1700-1814).**

per Valentí Serra de Manresa

Tal com s'indica en el subtítol de la tesi, al llarg de la nostra recerca ens hem preguntat (i hem mirat de respondre-hi adientment, a través de la documentació examinada) a propòsit de les actituds, mentalitat, vida i cultura dels caputxins catalans vistos col·lectivament com a institució o Província religiosa i, també, de tant en tant, individualitzats com a subjectes personals dins d'un extens arc cronològic que va des de la inauguració del règim borbònic l'any 1700 fins al final de l'ocupació napoleònica el 1814, a través d'una anàlisi exhaustiva de documentació inèdita molt valuosa, i també d'unes riquíssimes fonts impreses d'època, molt poc explorades, que ens han possibilitat de refer acuradament la vida, actituds polítiques, cultura i mentalitat dels framenors caputxins de Catalunya que donaren vida i projecció a dita institució provincial.

Els arxius i biblioteques visitats han estat molts, però només de deu entitats n'hem extret documentació utilitzable (principalment de Barcelona i Roma, i també de Madrid, Vic, València, etc.). Els volums manuscrits i registres documentals examinats han estat més de 200 sense comptar els nombrosos lligalls de correspondència i documentació miscel·lània escorcollats exhaustiva i minuciosament. Les fonts impreses d'època consultades (algunes d'elles de molt difícil accés a biblioteques de Roma, i també de casa nostra) es comptabilitzen en més de 400 títols; que apleguen tant obretes de format minúscol, com és ara l'*Exercici Devot per cada dia que en las suas Missions ensenyan los PP. Caputxins de la Província de Catalunya*, (només amb 96 pp. i amb una alçada mínima de 16 cm., però de gran utilitat i amb una sorprenent riquesa de continguts), o bé com els monumentals volums de l'*Analecta Ordinis Capuccinorum*, de la qual n'hi ha publicats 110 volums fins ara. La bibliografia complementària -- (amb més d'un centenar de treballs que tenen algun frare

caputxí com autor, al costat de més de 200 títols de monografies i articles sobre l'època estudiada) --, l'hem utilitzat per a la recta contextualització de les nostres argumentacions, i també per a enriquir les notes explicatives dels textos transcrits i editats al segon volum de documentació complementària a la tesi.

Pel que fa a la metodologia emprada, moguts tothora per un afany totalitzador que possibilités refer, amb la màxima cura, *el com i el què* de la institució i vida; projecció social i vida quotidiana als convents; actituds, mentalitat i cultura dels frares caputxins del divuit, tot i les dificultats d'adscripció, hom pot inscriure, d'alguna manera, el present treball dins l'anomenada "Història de les mentalitats"; tanmateix, ens hem servit molt poc dels recursos estadístics i quantitius a l'hora de delimitar algunes de les actituds col·lectives; mètode usat tan sols per la plasmació gràfica de l'evolució i tipologia del personal que integrava la Província al llarg del segle estudiat. Hem insistit molt, però, en les aportacions de caràcter qualitatiu, abastades per la mateixa documentació, la qual ens ha donat una comprensió molt precisa de les actituds, mentalitat i vida dels caputxins catalans davant de les diverses problemàtiques suscitées al llarg del segle divuitè com foren, per exemple, el conflicte successori ran de l'adveniment borbònic, la Guerra Gran, l'ocupació napoleònica, el xoc cultural experimentat pels missioners enviats a la Guaiana, o fins i tot el difícil repte d'assolir una fecunda comunicació, a través de la predicació, en les mentalitats populars, etc.

Hem tret especial profit de les informacions aportades pels anomenats "Llibres del Gasto" o *d'Entrades i d'Eixides* que més enllà d'aportar informacions merament econòmiques sobre el preu dels productes consumits, han esdevingut al llarg de la tesi una font privilegiada per a poder accedir a l'estudi acurat de la vida quotidiana, amb informacions molt precises sobre activitats agràries a les hortes conventuals, notícies diverses sobre obres i reformes en les edificacions conventuals i, sobretot, ens ha permès de refer el règim alimentari dels caputxins del divuit així com poder elaborar el mapa de la predicació caputxina a la Catalunya Setcentista.

¿I en què consisteix la tesi? ¿quins han estat els objectius fixats i les conclusions assolides? Amb una voluntat decidida d'oferir la història total dels caputxins catalans durant la divuitena centúria, hem abordat, en primer lloc, una anàlisi minuciosa de les vocacions caputxines ingressa-

des durant el segle XVIII: l'origen social, les edats, la procedència geogràfica, les motivacions de les defeccions, etc. observant que, durant el segle XVIII, la Província dels framenors caputxins de Catalunya és quan experimenta un major increment en el seu personal, amb vocacions procedents de les zones rurals del Principat, i també amb nois fills de la menestralia de les ciutats, i amb molt poques vocacions d'origen comercial o burgès, i molt menys encara les provinents de famílies militars o nobles. Efectivament, si a inicis del segle disset (any 1608) hi havia un total de 291 religiosos caputxins distribuïts en 20 convents, a finals del segle divuit seran ja 733 els religiosos caputxins, aplegats en 25 convents (dades de l'any 1792); mentre que l'any 1814 (just acabada la Guerra contra Napoleó) els caputxins es reduïren a 575 membres que, a inicis de l'anomenat Trienni Liberal (any 1820) baixarien sensiblement només fins a 516 frares. L'edat d'ingrés pels que havien d'accedir al sacerdoci oscil·lava entre els 16 i 19 anys i, segons les disposicions legislatives llavors vigents, se'ls exigia "puresa de sang" (i així evitar que les vocacions vinguessin de famílies penitenciades pel tribunal de la Inquisició, o bé que fossin de llinatge morisc o judeoconvers).

A través de l'anàlisi de la vida quotidiana als convents caputxins de la Catalunya Setcentista, es palesa (a semblança dels altres ordes religiosos en aquesta mateixa època) una acceleració en la decadència de la vida d'austeritat i pregària, la qual es perllongaria fins els mateixos dies de l'exclaustració de 1835. Durant el segle estudiat es donà excessiva importància a la ritualització dels aspectes externs de la vida caputxina, a la qual cosa s'hi afegí una notable relaxació en la vida espiritual visualitzada per la condescendència excessiva envers les comoditats i els costums asseglarats, les sovintejades infraccions en el vot de pobresa, etc. Aquesta aproximació a la vida quotidiana (un tema sovintment menyspreat, però que tanmateix configura la vida real de les institucions i col·lectivitats), s'ha pogut realitzar amb documentació de gran qualitat, la qual ens ha possibilitat de refer, amb gran detallisme, del desenvolupament sencer d'una jornada de la vida caputxina en el marc de la Catalunya Setcentista.

Pel que fa a la vida cultural i formació religiosa dels candidats a la vida franciscano-caputxina (segurament l'aportació més destacable de la tesi), haguessin d'accedir o no al sacerdoci, rebien una bona formació espiritual que els assegurava la pregària personal i litúrgica, amb especial

atenció a l'oració mental. Els frares que havien de ser ordenats "in sacris" rebien una formació acadèmica força sòlida on, abans de passar als cursos filosòfico-teològics, se'ls exigia un correcte domini del llatí i de l'argumentació escolàstica; ensenyament escolàstic que entre els caputxins de Catalunya seguí tothora l'orientació bonaventuriana. Aquests cursos escolàstics duraven set anys, i al llarg de l'època moderna (pel que fa als estudiants de filosofia), tant a les universitats, com als escolasticats dels convents i monestirs de l'època, solien repartir-se en tres cursos: Summulistes, Lògics i Físics. Els cursos de Lògica eren els més àrids i llur finalitat era crear idees ben clares en els estudiants, i així capacitar-los adientment per a poder exposar, i defensar amb habilitat, les argumentacions dels adversaris en ocasió, per exemple, de les anomenades disputes "sabatines". Aquest era, doncs, el mètode escolàstic que, des de l'època baixmedieval i durant tot l'Antic Règim, seguia els tractats d'Aristòtil, tot i que més que llegir les seves obres, els estudiants solien servir-se de les *Summulae*, generalment les de Petrus Hispanus, el gran "Magister" de la Universitat de París. Al llarg del segle XVII i XVIII, però, els caputxins catalans en comptes de seguir les *Summulae* de Petrus Hispanus, tan apreciades arreu d'Europa, empraven uns resums propis preparats pels mateixos estudiants a través del dictat de les lliçons dels Lectors, que s'anaven passant els uns als altres. En el darrer curs de la Filosofia s'estudiava la *Physica* o Filosofia Natural d'Aristòtil; és a dir, el tractat sobre el moviment, la naixença i corrupció dels cossos, els tractats o llibres sobre el cosmos, el cel i la terra; i també els *Parva naturalia*, on s'hi trobava una mena de tractat de psicologia experimental sobre la percepció dels sentits, la son, la memòria i el record, etc. Després es passava a l'estudi de la *Metaphysica*, és a dir, la doctrina sobre el primer principi i l'origen de totes les coses, "l'ens per se", és a dir, Déu mateix, i totes les altres substàncies separades de la matèria. En aquests cursos filosòfics els estudiants caputxins, freqüentment, llegien i comentaven els llibres d'Ètica aristotèlics, i també, algunes lliçons sobre els llibres de geometria i matemàtiques, amb alguns temes on s'exposava el sistema ptolemaic, copernicà i ticònic; el moviment del sol, la lluna i els eclipsis, i d'altres fenòmens celestes; això en el cas que no s'hagués vist durant l'estudi del tractat aristotèlic *De coelo et de mundo*, on en alguns dels textos i comentaris, elaborats als escolasticats caputxins al llarg del segle divuitè, hi ha interessantíssimes lliçons a propòsit de la meteoro-

logia, amb l'explicació, més o menys científica, de les pluges, llamps, trons, terratrèmols i d'altres fenòmens atmosfèrics. Després venien els estudis teològics que, tal com ja s'ha dit, seguiren l'orientació bonaventuriana, tot i que també empraven molt sovint les obres de Sant Tomàs d'Aquino per la seva claretat expositiva sobretot a l'hora de dilucidar les qüestions teològiques més difícils.

Tanmateix, en el període estudiat, durant el pontificat del Papa Benet XIV (el famós cardenal Lambertini, un dels papes més intel·ligents de la història de l'Església, tothora sensible a la renovació cultural), es donaren l'any 1758 unes disposicions per renovar els estudis eclesiàstics que, entre els caputxins, foren aplicades tot d'una durant el generalat del P. Serafí de Capricolle el qual, tot i impulsar la renovació dels estudis prohibí, no obstant, l'ensenyament de les doctrines i opinions dels autors moderns demanant, paradoxalment, que s'exposés tanmateix la doctrina dels "novatores" a fi de conèixer-ne els principis i refutar-ne els errors, la qual cosa motivà l'haver de llegir les obres dels pensadors de la modernitat i d'aquesta faisó, lògicament, s'anaren introduint els títols de les obres dels "novatores" a les prestatgeries de les biblioteques conventuals dels frares caputxins de casa nostra. Aquestes disposicions del P. Capricolle, doncs, suscitaren una sorprenent metodologia eclèctica que va saber incorporar, fructuosament, als ensenyaments de la Filosofia i Teologia aquelles novetats assimilables per la tradició de l'Orde; principalment per mitjà del Curs de Filosofia del caputxí Francisco de Villalpando que imposà el Consell de Castella als escolasticats i universitats hispanes l'any 1779 i que, malauradament, durant el govern pastoral dels ministres generals hispanes ran de la publicació de la butlla "Inter graviores" de l'any 1804 acabaria per abandonar-se aquest incipient moviment reformista de to il·lustrat, si bé molt eclèctic, però de gran fecunditat, i s'optà per un manual de Teologia molt més tradicional (el del P. Tomàs de Charmes, caputxí de la Lotaríngia) d'inspiració agustiniano-tomista en aquest cas, i no pas bonaventuriana. A partir, doncs, de l'acceptació obediencial de les disposicions ara al·ludides del Consell de Castella, el mes de novembre de 1779, en què s'imposava la utilització del *Philosophiae Cursus* del P. Villalpando, s'encetà entre els caputxins catalans un fecund moviment de modernització, visibilitzat en l'ensenyament de la Filosofia "iuxta methodum Villalpandi", de qui en manllevaren hàbilment el seu mètode eclèctic, fructuosament obert a les problemàtiques que plantejava la

modernitat. Els frares catalans, però, no es quedaren pas exclusivament amb l'eclecticisme villalpandista, ni tampoc només amb les aportacions de la modernitat, ans saberen conjugar, encertadament, la unció i especulació dels mestres antics, amb l'experimentació dels moderns. El caràcter eminentment pràctic (més que no pas escolàstic-teòric) que havien de tenir els estudis filosòfico-teològics entre els caputxins, (religiosos destinats prioritàriament a l'evangelització dels estaments més populars de la nostra societat), explica, segurament, la ràpida acceptació i consolidació del "methodum Villalpandi", però sense descurar mai l'harmonització dels elements encara prou vàlids de la Lògica, la Física i la Psicologia tradicionals, tant en la línia preil·lustrada de Leibniz i Wolff, i també des de l'actitud més racionalista de Descartes i l'empirisme sensista de Locke, d'una banda; com per l'altra, amb els agosarats plantejaments de qüestions, molt modernes, a propòsit del coneixement crític, en part coincidents amb els pressupòsits de la "Crítica de la Raó pura" de Kant, publicada tres anys després de la *Philosophia* de Villalpando. El filòsof caputxí Francisco de Villalpando, tal com diu el capítol quart de la tesi, no fou pas un simple compilador (aquell que utilitza materials aliens sense preocupar-se de l'ordre ni de la connexió); ni tampoc un plagiari (aquell que publica coses alienes com si fossin pròpies); sinó un excel·lent sistematitzador que sabé convertir en un "corpus" doctrinal allò de més útil elaborat per d'altres autors, a través d'una correcta i fecunda harmonització. Aquesta actitud harmonitzadora és, de fet, la mateixa que animà tant els caputxins catalans de la divuitena centúria com els de la restauració la qual coincidí amb la Renaixença catalana; actitud plasmada en aquesta significativa i emblemàtica frase del P. Miquel d'Esplugues, que llegim en el pròleg d'un dels llibres més clàssics de l'espiritualitat caputxina dels anys de la Restauració: "*conservar progresando*".

Al llarg de la nostra recerca hem tingut, també, la preocupació d'aproximar d'altres aspectes culturals en la vida caputxina de la Catalunya setcentista com és, per exemple, la qualitat i abast dels coneixements farmacèutics i mèdics, els estudis lul·lians, agraris, matemàtics i arquitectònics; i a través d'un escorcoll sistemàtic dels catàlegs de les biblioteques conventuals de l'època hem esbrinat les lectures preferides i els interessos culturals d'un col·lectiu religiós que, molt sovint, s'ha titllat (talment un tòpic estereotipat) d'ignorant i de reaccionari.

Tres dels capítols de la tesi són dedicats a l'anàlisi de les actituds dels religiosos caputxins durant les guerres esdevingudes en el període estudiat. Pel que fa a la *Guerra de Successió*, tot i que els caputxins vistos col·lectivament com a institució o província religiosa acceptaren obediencialment la nova dinastia borbònica representada per Felip d'Anjou, (segons les disposicions testamentàries de Carles II), observem que bona part dels religiosos es mantingueren austriacistes i antifrancesos en connexió amb les aspiracions i sentiments dels estaments populars; per això no ens estranya pas que, tant des de la Cúria General a Roma, com des de la Cúria Provincial a Barcelona, s'insistís amb severes disposicions, en la prohibició de converses de tema polític i de malparlar de cap dels pretendents a la corona durant el conflicte successori. La repressió del govern filipista contra els caputxins de Catalunya és força tardana (a partir de 1719) i, a excepció d'algunes intromissions regalistes, mai s'adreçà contra la institució provincial, sinó contra aquells religiosos que s'obstinaren públicament (sobretot a través de la predicació) en l'austriacisme. Molt més activa i entusiasta, però, fou la participació dels caputxins catalans en la lluita contra els postulats de la Revolució l'rancesa, tant des d'una predicació reaccionàriament evangèlica, com des del servei espiritual a les tropes hispanes que lluitaven contra el govern de la Convenció en l'anomenada "*Guerra Gran*".

Durant l'ocupació napoleònica es perfilà una gran compenetració d'actituds i sentiments entre els frares caputxins (i també entre els altres col·lectius religiosos) amb els estaments de la societat catalana de llavors, car uns i altres compartien l'opressió i les mateixes vexacions de les tropes franceses. A semblança de la Guerra de Successió, però, els frares caputxins de Catalunya no participaren activament a la lluita armada, però sí que durant la "*Guerra de la Independència*" promogueren una forta animació ideològica legitimadora de la lluita contra els francesos des de la predicació; i durant l'ocupació napoleònica sí que, per exemple, els religiosos caputxins col·laboraren en la fabricació de municions.

El decret bonapartista de supressió dels ordes religiosos afectà greument la vida dels caputxins catalans que, entre 1808 i 1814, no pogueren rebre cap novici i, a més, molts dels convents sofriren greus desperfectes i, en alguns casos, foren incendiats pels francesos o esbucats expressament per les tropes hispanes a fi d'evitar que l'enemic els ocupés i els convertís en baluard defensiu. La represa de la vida conventual després de

l'ocupació napoleònica no fou gens fàcil, accentuant-se encara molt més aquella relaxació en la vivència comunitària dels usos i costums característics dels caputxins, un col·lectiu de religiosos que començava d'experimentar, sensiblement, els primers signes d'envelliment amb sis anys sense rebre novicis, i amb una primera crisi en el nombre de vocacions. Malgrat aquesta situació general de decadència espiritual, i tal com s'explicita al llarg de la tesi, es registra l'existència constant de religiosos zelosos i observants en el compliment d'allò prescrit a la legislació caputxina, sobretot pel que fa a l'austeritat i la pobresa.

Uns mots ara sobre la projecció exterior dels caputxins catalans que hem centrat en l'estudi de la predicació, el foment de les devocions populars i del Terç Orde, i l'evangelització de la Guaiana. Pel que fa a la predicació, hem observat un doble nivell o tipus de predicació; d'una banda ens trobem amb aquells sermons adreçats als estaments populars, predicats en català, amb un llenguatge senzill i entenedor, poc afectat pels vicis de la predicació divuitesca, i per l'altre, aquelles prèdiques pronunciades en circumstàncies de gran solemnitat, elaborades segons els gustos i modes setcentistes, és a dir, en castellà. Tanmateix, entre els frares catalans existí la preocupació prioritària d'arribar al cor del poble i de reeixir en la configuració d'una mentalitat cristiana a una població que, decididament, s'encaminava vers la descristianització; d'ací l'atenció especial a la formació doctrinal dels predicadors a través de la creació de seminaris de missioners, i amb la revitalització de les "Missions Populars". A l'apèndix de textos hi publiquem alguns sermons de gran interès per als estudiosos de la història de les mentalitats, puix ens aporten la radiografia de la vivència de la fe cristiana a distints estaments de la societat catalana del divuit (molt especialment a les zones rurals) amb interessants testimoniances i notícies sobre balls, festes i supersticions populars, també de gran interès etnogràfic.

Al costat del desenvolupament i foment de devocions populars com les Quaranta Hores, el Via Crucis, la Divina Pastora o el Rosari Cantat, els caputxins de Catalunya esmerçaren molts d'esforços per a la vertebració del Terç Orde franciscà (integrat per seglars) als territoris del Principat i, sobretot, no escatimaren cap esforç per a la consolidació i progrés de la Missió de la Guaiana. De fet, un dels aspectes més peculiars de la projecció "ad extra", de cara enfora, dels caputxins catalans del divuit és l'evangelització de la Guaiana veneçolana, on hi crearen un gran desen-

volupament econòmic a través de les reduccions, amb una òptima economia al servei de l'home, però amb resultats força migrats pel que fa a la cristianització dels indis, segons es desprèn de les testimoniances dels mateixos missioners els quals, a més, experimentaren seriosos problemes de consciència per a poder viure alhora llur dedicació missionera amb aquells aspectes propis de la vida conventual caputxina (per a la qual s'havien format acadèmica i espiritualment), amb observances molt ritualitzades i de difícil compliment a les conques de l'Orinoco, tan allunyades de la realitat social i vida del Principat.

Finalment uns mots a propòsit de les notes i la documentació complementària. Pel que fa a les notes de la tesi (prop d'un miler) la majoria de les quals no són pas les simples referències als arxius i documents examinats o els títols dels llibres citats sinó que, molt sovint, són notes explicatives de qüestions relacionades amb la temàtica estudiada que, per evitar de sobrecarregar el text de la tesi, hem hagut d'enllestir repetidament, talment petits articles enciclopèdics de temes molt poc investigats com són, per exemple, les sovintejades petites biografies de personatges (que de moment no apareixen encara als Diccionaris d'Història ni Enciclopèdies, i que a no trigar podrem llegir segurament al "Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya"); així com les breus síntesis a propòsit de les disputes teològiques de les qüestions debatudes a les aules del segle XVIII (com la nota 99 del cap. 4, sobre les controvèrsies de l'anomenada "Ciència mèdia"), o bé les notes explicatives sobre els coneixements mèdics i l'exercici de la medicina entre els framenors caputxins (com la nota 118 del cap. 4) o les mateixes notes explicatives de les propietats terapèutiques que, en el segle divuitè, donaven a diversos productes, confeccionades a través de la quasi inaccessible obra de Salvador Soliva (que bé mereixeria una reproducció facsimilar): *Observaciones de las eficaces virtudes nuevamente descubiertas o comprobadas en varias plantas* (Madrid 1787, amb una antiga reimpressió efectuada en el ja llunyà 1829); obra emprada per la redacció de la nota. 125 també del cap. 4, o bé l'explicació detallada del contingut de la sèrie de balls i danses blasmats pels predicadors caputxins de la Catalunya Setcentista (a la nota. 60 del Cap.5), o bé l'aportació de notícies inèdites sobre els primers passos de la devoció al Sagrat Cor a Catalunya (a la nota 86 del cap. 5), o fins i tot la concreció de les primeres dades documentades sobre els inicis del

conreu de les patates al Principat durant l'ocupació napoleònica, que podem situar al convent de Martorell l'any 1812; informació recollida a la nota 23 del capítol 3 i també a la nota 40 del capítol 8.

Pel que fa a l'apèndix de documentació complementària, oferim l'edició de 110 textos d'època degudament transcrits i anotats; 15 d'ells han estat localitzats a publicacions d'època i a causa de les precioses informacions aportades, i atesa la raresa bibliogràfica dels exemplars d'on han estat extretes, hem vist la conveniència d'afegir-los a la tria de documentació inèdita que, junt amb les 50 làmines de documentació gràfica triades expressament (i comentades una a una), completen i reforcen allò exposat al llarg de la tesi, amb les expressives informacions que aporten tant els textos com els eloqüents gravats reproduïts facsimilament.

Esperem la present investigació pugui contribuir a un millor coneixement de la vida religiosa del Principat, (amb la conseqüent projecció en la vida social de la Catalunya Setcentista) i que, sobretot, ajudi a modificar algunes de les afirmacions tòpiques i desencertades a propòsit de la incultura dels religiosos mendicants durant el segle de la Il·lustració^(*).

() Aquesta tesi fou llegida el dia 30 de novembre de 1995 al Saló de Graus de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, davant del tribunal integrat pels doctors Pere Molas i Ribalta, president, Manuel Riu i Riu, Joan Busquets i Dalmau, Jill R. Webster, Xavier Gil i Pujol (que actuà de secretari), i li fou concedida la màxima qualificació per unanimitat.*